

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida quruqliq va dengiz kuchlari qarama-qarshiligi

O'ktam Rajabovich Qurbonov
Buxoro xalqaro universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida kontinental va dengiz kuchlarining o'zaro raqobati, strategik ustunliklari va ta'sir mexanizmlari tahlil qilinadi. Geosiyosiy model sifatida Makkinder va Spaykman nazariyalariga asoslanib, XXI asrda AQSh, Xitoy, Rossiya, Yevropa Ittifoqi, Hindiston va boshqa asosiy geosiyosiy aktyorlarning pozitsiyalari tahlil etiladi. Maqolada dengiz va quruqlik kuchlari o'rtasidagi kuch muvozanati, texnologik ustunliklar va harbiy-diplomatik strategiyalar zaminida shakllanayotgan yangi dunyo tartibi yoritiladi. zamonaviy xalqaro tizimda kontinental va dengiz kuchlari o'rtasidagi raqobat murakkab, ko'p qatlamli va doimiy o'zgaruvchan tus olmoqda.

Kalit so'zlar: geosiyosat, dengiz kuchlari, kontinental kuchlar, Makkinder, Spaykman, xalqaro tizim, geostrategiya, harbiy kuch, dengiz nazorati

About continental and naval powers in the modern system of international relations

Oktam Rajabovich Kurbonov
Bukhara International University

Abstract: This article analyzes the competition, strategic advantages and mechanisms of influence of continental and naval powers in the modern system of international relations. Based on the theories of Mackinder and Spykman as a geopolitical model, the positions of the USA, China, Russia, the European Union, India and other major geopolitical actors in the 21st century are analyzed. The article highlights the new world order that is being formed on the basis of the balance of power between naval and land forces, technological advantages and military-diplomatic strategies. In the modern international system, competition between continental and naval powers is becoming complex, multi-layered, and constantly changing.

Keywords: geopolitics, naval forces, continental forces, Mackinder, Spykman, international system, geostrategy, military power, maritime control

Kirish. Xalqaro munosabatlar tarixida kuch markazlari va ularning qarama-qarshiligi doimo global siyosatni belgilab kelgan. Ushbu kuchlar orasida ayniqsa

“kontinental” va “dengiz” kuchlari o‘rtasidagi raqobat XX va XXI asrlarda hal qiluvchi omillardan biriga aylangan. Har bir kuchning o‘ziga xos geografik, iqtisodiy, madaniy va harbiy asoslari mavjud bo‘lib, ular xalqaro tizimda o‘z o‘rnini mustahkamlashga intiladi.

Makkinderning "Heartland" (Yurak hudud) nazariyasi va Spaykmanning "Rimland" yondashuvi orqali geografik kuch markazlari va ularning strategik ustunliklari aniqlangan edi. Bugungi kunda esa bu nazariyalar yangi shakllarda, texnologik yutuqlar va axborot urushlari bilan boyigan holatda qayta talqin qilinmoqda.

1-BOB. Geosiosiy nazariyalar: kontinental va dengiz kuchlari falsafasi

1.1. Xartlend nazariyasi: Makkinderdan Rossiyagacha

- Yurak hududining strategik ahamiyati
- Rossiyaning Markaziy Osiyo va Yevrosiyo bo‘yicha siyosiy pozitsiyasi

1.2. Rimlend nazariyasi: Dengiz chegaralari va ularning kuchi

- Spaykmanning nazariyasi va AQShning tashqi siyosati
- Hind-Tinch okeani mintaqasining ahamiyati

1.3. Dengiz va quruqlik ustuvorliklarining evolyutsiyasi

- Kolumb davridan so‘ng boshlangan dengiz kuchlari dominanti
- XX asr oxiridan boshlab quruqlik kuchlarining qayta faollashuvi

2-BOB. Zamonaviy kuchlar balansi: asosiy geopolitik aktyorlar

2.1. AQSh - global dengiz kuchi

- AQSh Harbiy-dengiz kuchlari va “Global Reach” strategiyasi
- AUKUS, NATO, QUAD kabi harbiy bloklar orqali ta’sir

2.2. Rossiya - kontinental kuchning tiklanishi

- Yevrosiyo Ittifoqi va “Rossiya dunyosi” konsepsiyasi
- Ukraina mojarosi va Yevropa xavfsizlik arxitekturasi

2.3. Xitoy - ikki kuchli geosiyosiy model o‘rtasida

- Dengiz yo‘llari tashabbusi (“Bir kamar - bir yo‘l”)
- Janubiy Xitoy dengizi ustidan nazorat

2.4. Hindiston - dengiz kuchiga aylanayotgan kontinental davlat

- Hindistonning “Act East” strategiyasi
- AQSh-Hindiston harbiy hamkorligi

3-BOB. Xalqaro institutlar va dengiz-quruqlik kuchlarining diplomatik o‘yinlari

3.1. BMT, NATO va SHHT orqali kuch muvozanatini shakllantirish

- Xavfsizlik Kengashidagi pozitsiyalar
- NATO orqali AQShning dengiz kuchlari dominanti

3.2. Quruqlikdagi strategik bloklar va iqtisodiy ittifoqlar

- BRICS va EAEU geosiyosiy imkoniyatlari
- O‘zbekiston, Qozog‘iston va Turk davlatlarining pozitsiyasi

3.3. Geoiqtisodiy vositalar: neft, gaz va transport yo'llari

- Kaspiy, Arktika va Suvaysh kabi strategik mintaqalar
- "Shimoliy oqim", "Janubiy koridor", Lapis-Lazuli yo'nalishlari

4-BOB. Texnologik ustunlik va gibriddagi urushlarda kuchlar qarshiligi

4.1. Kiberkuch va sun'iy intellekt orqali ustunlik olish

- AQSh va Xitoyning raqamli geosiyosiy kurashi
- Harbiy texnologiyalarning uzviy raqobati

4.2. Axborot urushlari: propaganda va media kuchlari

- Dengiz kuchlarining global media ustunligi
- Kontinental kuchlarning "axborot qalqoni"

4.3. Harbiy bazalar geografiyasi va ularning strategik qiymati

- AQShning 800 dan ortiq xorijdagi harbiy bazalari
- Rossiyaning Suriyadagi Tartus porti va Xmeimim bazasi

5-BOB. O'zbekiston va markaziy Osiyoda kuchlar nisbati

5.1. Markaziy Osiyo - yurak hududining markazi sifatida

- Mintaqaviy xavfsizlik va transmilliy tahdidlar
- Qozog'iston, Turkmaniston va Tojikistonning strategik yo'nalishlari

5.2. O'zbekistonning betaraf geosiyosiy pozitsiyasi

- "Faol tashqi siyosat" va muvozanat diplomatiyasi
- Transport-logistika markaziga aylanish yo'li

5.3. Xalqaro kuchlarning Markaziy Osiyo bo'yicha siyosati

- Xitoy va Rossiyaning iqtisodiy-loyihaviy strategiyasi
- AQShning mintaqaga qaytish urinishlari

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, zamonaviy xalqaro tizimda kontinental va dengiz kuchlari o'rtasidagi raqobat murakkab, ko'p qatlamli va doimiy o'zgaruvchan tus olmoqda. Makkinder va Spaykman nazariyalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Dengiz kuchlari (AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiyadan tortib) global nazorat va texnologik ustunlikka ega bo'lsa, kontinental kuchlar (Rossiya, Xitoy) o'z hududiy afzalliklari, iqtisodiy resurslari va geosiyosiy loyihalari orqali kuch balansini o'zgartirishga urinmoqda.

O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlari esa ushbu geosiyosiy o'yinda muvozanat saqlash, strategik sheriklik va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashga intilmoqda. Kelajakda dengiz va quruqlik kuchlari o'rtasidagi nisbiy kuch muvozanati ko'proq texnologik, diplomatik va iqtisodiy vositalar orqali hal bo'lishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Makkinder, H.J. (1904). The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal, Vol. 23, No. 4, pp. 421-437.

2. Spykman, N.J. (1942). America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power. Harcourt, Brace and Company.
3. Brzezinski, Z. (1997). The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. Basic Books.
4. Random House. Mearsheimer, J.J. (2001). The Tragedy of Great Power Politics. W.W. Norton & Company.
5. Kissinger, H. (2014). World Order. Penguin Books.
6. Cohen, S.B. (2003). Geopolitics of the World System. Rowman & Littlefield.
7. Nye, J.S. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics. PublicAffairs.
8. Huntington, S.P. (1996). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Simon & Schuster.
9. Kazantsev, A.A. (2020). Geopolitika i global'noye upravleniye: novyye tendentsii. Moskva: MGIMO.
10. Назаров, Ш.К. (2022). Geosiyosiy muvozanat va xalqaro kuchlar ta'siri. Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti.
11. Bekmurodov, B. (2023). O'zbekiston tashqi siyosatida geostrategik muvozanat. Toshkent: "Tafakkur" nashriyoti.
12. Марков, И. (2020). Континентальные и морские державы в мировой политике XXI века. // Международные процессы, №2.
12. Yuqori darajadagi xalqaro konferensiyalar materiallari (2020-2024 yillar):
13. Global Strategik Tahlil Markazi (GSAM) tahliliy hisobotlari.
<https://gsam.uz>
14. The Economist, Foreign Affairs, Geopolitical Futures kabi xalqaro nashrlar maqolalari (2015-2024 yillar).
15. Xitoy tashqi siyosati va "Belt and Road Initiative" haqidagi tahliliy materiallar:
16. O'zbekiston Respublikasi Tashqi Ishlar vazirligi rasmiy sayti: <https://mfa.uz>
17. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi (O'zbekiston) tomonidan tasdiqlangan darslik va metodik qo'llanmalar.